

Костецька Л. О.

Запорізький національний університет

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ПОМАРАНЧЕВОГО МАЙДАНУ У «ЩОДЕННИКУ МОЄЇ СЕКРЕТАРКИ» БРАТІВ КАПРАНОВИХ

У статті розглянуто художню реалізацію теми Помаранчевої революції в романі Братів Капранових «Щоденник моєї секретарки», проаналізовано жанрову форму щоденника як творчого простору для формування атмосфери довіри та взаємодії із читачем. Твір презентований як класичний щоденник, проте насправді він має чіткі ознаки літературно-художнього щоденника з елементами соціально-історичного. Сучасний художній твір не мислиться без реального факту, який естетично осмислюється. Щоденник характеризують документальність і мемуарність. Мемуаристика втрачає свою консервативність і традиційну ідеологічність. Вона використовує ресурс довіри особистим зізнанням автора, залучення нових тем. Мемуарні твори також втрачають «чистоту» жанру, модифікуючись у біографії-есе, романи-дослідження, біографічні інтелектуальні романи й інші. Ці твори насичені філософським струменем особистого досвіду пошуку істини, свободи й правди. Щоденник є поліжанровим текстом у сучасному літературному просторі. Він дає змогу художньо осмислити актуальність проблематики з використанням елементів сповіді й автобіографії, створенням атмосфери взаємодії із читачем і пошуку довіри читача. В сучасному літературному дискурсі щоденник має такі риси:

- 1) хронологія та поступове розгортання подій;
- 2) розкриває психологічні, соціальні й інші чинники, що супроводжують певні події;
- 3) створює атмосферу довіри, сповіді головного персонажа-оповідача, має інтимний характер;
- 4) спостереження та здійснення дослідження автором.

Майдан 2004–2005 років стає символом Свободи – Відродження, про яке говорили у своїх творах українські письменники. Майдан стає одним із виявів життєспроможності свободи в Україні, здатності сприймати себе й світ у русі. Він є початком справжнього творення в Україні громадянського суспільства, коли українці відчували себе суб'єктом політики й історії. Без усвідомлення помилок 2004 року Україна не пройшла б цей історичний урок. Майдан став революцією цінностей. Твір розкриває авторське ставлення до соціальних змін 2004–2005 років, які стали лише одним із кроків України до Незалежності. Літературний дискурс дозволяє здійснити образну рецепцію актуальних подій і представити читачеві авторський варіант осмислення дійсності.

Ключові слова: щоденник, концепт «Майдан», жанр, мемуари, документальність.

Постановка проблеми. Рецепція актуальних суспільних подій в літературі є одним із важливих елементів літературного дискурсу. Література як один зі способів осягнення світу пропонує образну систему мислення і побудови картин світу. У будь-яку епоху література прагне осмислити дійсність і запропонувати власний варіант її бачення або розв'язання проблем. Вона своєрідно моделює соціальну дійсність, розподіл соціальних ролей та поведінку індивідів. Кожна значна подія викликає рефлексії, без яких неможливий рух уперед, усвідомлення себе і своєї нації у світі. Особливо гостро це відчувається під час кризових ситуацій. Україна, маючи досвід боротьби за Незалежність, розтягнений у часі, повинна проходити усвідомлення своїх кроків та помилок.

Період Помаранчевої революції був однією зі спроб України самостійно визначати свій шлях поза російськими впливами й намаганнями протистояти консервації України в межах пострадянського простору та творення нового варіанту Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Майдан 2004–2005 років стає символом Свободи – Відродження, про яке говорили у своїх творах українські письменники, зокрема Н. Зборовська в романі «Українська Реконкіста», котрий став передчуттям змін. Самі події Помаранчевої революції відтворено в художніх та публіцистичних творах С. Бондаренка «ОТ Я ВСЯ – Я СВЯТО, або Віхола лохів», П. Вольвача «Хрещатик-Плаза», П. Дзіковського, О. Миронова, П. Солодька «Новели Помаранчевої революції», М. Дубинянського

«Тисяча посмішок помаранчевої революції», О. Забужко «Let my people go: 15 текстів про українську революцію», О. Ірванця «Лускунчик–2004», Л. Костенко «Записки українського сумашедшого», Є. Лукацького, Д. Яневського «Україна: від незалежності до свободи» та ін. До відтворення цих подій долучаються і брати Капранови, що запропонували роман з автобіографічними елементами, обравши форму щоденника як типу літературного твору, котрий володіє особливою атмосферою сповідальності та довіри як основи комунікації автора із читачем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські літературознавці констатують зростання інтересу до соціологічного роману (А. Гаганова, Н. Довгань, О. Комовська, О. Несмелова та Ж. Коновалова, В. Новікова та інші), що відповідає світовим тенденціям розвитку літератури, яку відзначають такі науковці як М. Бредбері, Ч. Соленд (британська література), Дж. Хартсок (американська література), М. Гзермінська (польська література) та інші. Його жанрові форми модифікуються та отримують нові ознаки, які визначають нові напрямки творення романного простору. Це відзначають дослідники жанру щоденника та мемуарної прози Н. Видашенко, О. Галич, І. Гудінова, С. Ігнат'єва, Т. Кушнірова, О. Матвєєва, О. Чиж та інші.

Роман братів Капранових був високо оцінений літературною критикою, відзначалася його висока мистецька якість у висвітленні соціально значущих подій (Я. Дубинянська, О. Чужа, В. Шрамович та інші), проте твір не був предметом системного розгляду, його соціальний потенціал як мистецької рефлексії простежується в нашому дослідженні.

Постановка завдання. В статті реалізовано два основних завдання:

– визначено інтерпретації та побутування концепту Майдану як художньої одиниці літературних творів в українській літературі про Майдан 2004–2005 років та його наукове осмислення в культурологічному аспекті;

– проаналізовано жанрову форму щоденника як твору із посиленою документальністю та мемуарною основою.

Виклад основного матеріалу.

Одним із завдань мистецтва та літературної творчості зокрема є стимулювання соціальної активності особистості. На нашу думку, саме осмислення проблеми, розуміння її причин, джерел, обсягів дозволяє накреслити перспективу. Це стосується того історичного періоду, про

який розповідається у творі братів Капранових «Щоденник моє секретарки», а саме передісторія Майдану 2004–2005 років.

Поняття Майдану для українського культурного простору є символічним. Ми виокремили такі основні вияви Українського Майдану:

1. Майдан походить із традиції толоки, коли збиралися для обговорення важливих справ, виконання спільної роботи, свята. Майдан перебирає ці основні риси толоки як організації людей, об'єднаних спільним бажанням, спільною метою. Його природа і чинники дії мають бути вивчені українськими політехнологами. Першу спробу осмислення здійснено в ряді книжок про події Помаранчевої революції, і, зокрема, в художньому романі С. Бондаренко «ОТ Я ВСЯ – Я СВЯТО, або Віхола лохів».

2. Майдан стає одним із виявів життєспроможності свободи в Україні, здатності сприймати себе і світ у русі. Він є початком справжнього творення в Україні громадянського суспільства, коли українці відчули себе суб'єктом політики та історії. Характеризуючи Помаранчеву революцію, С. Квіт вказує, що «події розвивалися в річищі національно-визвольної традиції, оскільки цей процес не був завершений у 1991 році. Національне визволення усвідомлювалося у нерозривному зв'язку зі здобуттям громадських свобод» [4, с. 81]. Він виявився у трьох революціях 1990, 2004, 2013–2014 років. Отже, Майдан розвивався в контексті визвольного руху.

3. Майдан Свободи як символ Відродження України. Майдан 2004 відрізняється від Майдану 2014 року. Тоді виявились чіткі політичні уподобання і довіра одній із політичних сил. Останній Майдан взяв на себе відповідальність за заперечення будь-яких політичних прерогатив. Основним завданням його стала перспектива розбудови цивілізованої України. Проте без усвідомлення помилок 2004 року Україна не пройшла б цей історичний урок. Вона стала революцією цінностей. Передбачення нової революції було у багатьох українських інтелектуалів. Про це говорив, зокрема, Я. Грицак у 2010 році: «Подібно, після Помаранчевої революції та «біло-голубої» контрреволюції мав би міг би прийти великий політичний компроміс. Але такий компроміс сам по собі вимагає ще одної революції – на той раз не політичної, а інтелектуальної. Іншими словами: зміни способу думання, чим є Україна і яке її місце в сучасному та дуже мінливому світі» [3]. Отже, дискурс відродження України було закладено в діях Помаранчевої революції.

Відомо, що Майдан активно використовував силу мистецтва. Як вказує Н. Мусієнко, символом Помаранчевої революції стала сцена, а телебачення транслювало події майдану, який складався із ряду мистецьких майданчиків:

«– Постійний багатоденний концерт відомих і невідомих виконавців на Майдані Незалежності в Києві.

– Художні виставки на Хрещатику: виставка «ТАК» у наметі, малюванні лозунгів просто неба біля мерії Києва, 60-ти метровий лист Володимиру Путіну, гігантський Янгол над Майданом тощо.

– Серіал «Веселі яйця» та його миттєва дис-трибуція Інтернетом і показ на гігантських екранах над Майданом.

– Вибух новітнього фольклору, що народився на Майдані й розповсюджувався Інтернетом.

– Плетіння помаранчевих килимів народними майстрами в холі Київської Консерваторії.

– Артистичне помаранчеве вбрання Майдану» [7, с. 156]. Це була боротьба новітніх міфів і героїв, яким протистояла риторика радянської ідеологеми біло-блакитних.

Дослідниця наводить думку російського художника П. Павленського: «Він назвав Майдан великим мистецьким твором, тому що саме тут іде життєтворення, виникають нові моделі взаємодії між людьми» [7, с. 160]. Ця думка не зовсім точна, оскільки ця модель взаємодії між людьми є європейською, гуманістичною, вона відповідає українському комунікаційному світу, але в радянський період вона всіляко витравлювалася: від фізичного знищення (репресії, голодомор) до ідеологічної експансії.

У назві твору братів Капранових з'являється своєрідне окреслення жанру – щоденник. Ми вирішили з'ясувати, як саме цей термін тлумачиться сьогодні літературознавцями. Український дослідник жанру щоденника О. Галич зазначає: «На рубежі ХХ–ХХІ століть щоденник все більше охоплює різні іпостасі людського життя – від заглиблення у власний внутрішній світ автора до відтворення визначальних подій національної та світової історії. Особисте викликає інтерес у читача такою ж мірою як і суб'єктивне бачення автором розвитку соціально-історичних процесів на переломному етапі суспільної еволюції. На сьогодні вже ніхто не сумнівається, що щоденник є самостійним жанром літератури» [2, с. 109]. Науковець констатує інтерес до цього жанру, який поєднує автобіографічність і суспільно-політичний контекст. Він також наводить типи щоденни-

ків, зокрема, типологію О. Єгорова, яка видається нам слушною: родинно-побутовий, подорожній, суспільно-політичний, службовий.

Якщо поглянути на роман братів Капранових, то можна відзначити наявність автобіографічного чинника, а також поєднання кількох типів щоденника зокрема, поява цього роману пов'язана з особистими записами секретарки у службовому журналі, а також включення згодом суспільно-політичного контексту. Як про це говорять самі автори: «Ми хотіли показати нас самих собі очима іншої людини. І подумали, що краще за все, показати погляд нашої секретарші. Ми перш за все взяли згадувати цікаві моменти, які довелося бачити особисто: бурхливі дев'яності та зловісні двотисячні – щоб наповнити текст реальними, а не вигаданими історіями. Однак тепер, коли поставлено крапку, ми раптом зрозуміли, що використали лише десяту частину того, що згадали. І причина проста – якби ми написали все, ніхто не повірив би, що це правда» [8]. Проте елемент суб'єктивності також може бути по-різному виявлений.

З визначенням жанру щоденника в літературознавстві немає єдиної точки зору. О. Матвєєва окреслює цю ситуацію так: «існує загальний мемуарний жанр з такими жанровими різновидами, як листи, нотатки, щоденники тощо (Леонтій Гаранін). Опонуюча точка зору: листи, щоденник, спогади і т.д. – це не тільки форми, а цілком рівноправні жанри, які є, однак, різновидами спільного мемуарного жанру (Андрій Тартаковський, Тетяна Колядич), Олександр Галич ще використовує термін «мемуаристика», «мемуарна проза», що разом із біографією та автобіографією становлять основні напрямки документалістики; третій підхід дозволяє розглядати щоденник та, наприклад, мемуари, як цілком різні жанри документальної літератури (Еміль Кардін)» [6, с.41]. Отже, щоденник окреслюють як жанр мемуарної або документальної прози. Як факт художньої прози, щоденник може мати різні ступені вияву авторського «я», про це як зазначає О. Матвєєва говорить у своїх дослідженнях А. Кочетов. За цією класифікацією можна виділити три основних типи: соціально-історичне мотивування зображуваного (слабко виражений суб'єктивний авторський фактор); суб'єктивно психологічне мотивування (класичний щоденник з активним авторським «я»); естетичне мотивування зображуваного (літературно-художній щоденник з активною авторською позицією). Отже, за цією класифікацією «Щоденник моєї секретарки»

презентований як класичний щоденник, проте насправді він має чіткі ознаки літературно-художнього щоденника з елементами соціально-історичного. Про це говорять самі письменники: «це книжка про Україну, в якій ми живемо тепер. Ми в такий спосіб хочемо зафіксувати для нащадків, і для історії, і для себе стан душі наш п'ятирічний та й насправді й сьогоднішній, адже не так часто в Україні бували часи, коли українці відчували себе українцями, зараз унікальний період у нашій державі, коли українці відчують себе українцями. І наше завдання цьому сприяти й зафіксувати це для того, щоб у дітей не було сумнівів ніяких на цю тему» [8]. Отже, це імітований літературно-художній щоденник, що поєднує документальність із вигадкою.

Якщо звернутися до науково-довідкової літератури, то можна також відзначити відсутність єдності у поглядах на розуміння поняття щоденника як літературного явища. У «Літературознавчій енциклопедії» щоденник визначається як «нотатки певного автора про події з життя, що викликали в нього сильне враження, спонукали до їх фіксування, переважно датовані, викладені від першої особи у хронологічній послідовності» [5, с. 592–593]. Отже, це визначення виводить наперед саму форму явища без певних жанрових прикмет та є узагальненим уявленням про щоденник.

«Літературознавчий словник-довідник» пропонує окреслення щоденника як жанру, знову ж із наголошенням техніки виконання. Вказується також наявність монологічної або діалогічної (внутрішня полеміка) форми викладу, приватність як провідна риса. «Риторичний словник» Р. Куньч пропонує віднести щоденник до мемуарної літератури, вона також вказує, що це записи, зроблені людиною особисто, які розкривають її переживання і роздуми. Це бачення людиною перебігу подій, які вона фіксує в хронологічній послідовності. Ця форма дозволяє розкрити внутрішній світ людини, показати її психологічний портрет. Остання думка є слушною щодо самої художньої форми, адже щоденник як форма літературного твору має значні комунікаційні можливості, створюючи ефект тісного зв'язку автора і читача в довірливій ситуації сповіді й особистих переживань, які пропонує оповідач.

«Лексикон загального і порівняльного літературознавства» пропонує більш розлогий огляд поняття, в словниковій статті представлено два основних напрямки, які виокремили автори видання. Тут уводиться поняття журналу як поденних записів, що можуть мати особистий характер або бути відкритими у випадку службо-

вого журналу. Відомо, що в романі братів Капранових саме особисті записи в робочому журналі стали приводом для створення роману.

Проаналізувавши ці визначення ми дійшли висновків:

1. Щоденникові записи будуються за хронологією і поступово розгортають події.

2. Вони також крім подієвої канви здатні розкривати психологічні, соціальні та інші чинники, що супроводжують певні події, залежачи від них чи навпаки зумовлюючи їх.

3. Такий тип записів (і відповідно форма художнього твору) створюють атмосферу довіри, сповіді головного персонажа-оповідача. Ці нотатки мають інтимний характер.

4. Щоденник дає можливість спостерігати й здійснювати дослідження, що й зумовлює його жанрову рису спостереження та вивчення.

Доля особистих записів у романі пов'язана з образом секретарки Хмаринки, яка у журналі передачі зміни в примітках робила особисті записи про своє ставлення до керівника, реакції на події в офісі. Так, в одному із записів зображено акт побутової магії, побудований на фетиші: «Сьогодні знову вдягла бабусине намисто. І Катерина Петрівна до мене цілий день не чіплялася. Навіть не підходила ні разу. Значить я правильно помітила – це намисто відганяє Катерину Петрівну. Треба іще раз спробувати» [1, с. 4]. Молода дівчина фіксує свої враження. Цей факт є автобіографічним і взятий із життя самих авторів, саме він наштовхує на ідею створення роману, побудованого як щоденник.

На нашу думку, жанр щоденника стає поліжанровим текстом в сучасному літературному просторі. Він пропонує новий тип художнього осмислення актуальної проблематики, яка вимагає сповідальності й залучення читача до кола однодумців автора й оповідача/головного персонажа, який втілює оцінки й думки письменника.

Висновки і пропозиції. Однією із функцій мистецтва є інтегративна, коли художнє опрацювання фактів дійсності утворює віртуальний світ, що є моделлю реальності. Будь-яка суспільно важлива подія має бути відрефлексована суспільством і одним зі шляхів рефлексії є мистецтво і літературна творчість зокрема. Література має потенціал впливу на суспільну свідомість і стимулювання соціальної активної позиції є її комунікаційною сферою. «Щоденник моєї секретарки» братів Капранових зображує події Помаранчевої революції та розкриває авторську модель українського суспільства цього періоду.

Український Майдан стає символом свободи й волевиявом українського народу. У творі простежено дві основні його тенденції: громадську активність звичайних її учасників, і неготовність українського політикуму до перетворень в країні. Це позиція врахування тих уроків, які було пройдено в подіях 2004 року. Майдан отримав своє осмислення як культурне явище. Він бачиться як: організована спільною метою група людей для розв'язання спільних проблем; початком творення громадянського суспільства в Україні; символом Відродження України.

Символом Помаранчевої революції стала сцена (Н. Мусієнко), на Майдані функціонували різні мистецькі майданчики. У мистецьких рефлексіях він постає місцем особливої аури національного духу. Образ сцени Майдану брати Капранови осмислюють по-своєму, ігноруючи творчий потенціал Майдану-сцени.

Брати Капранови змогли «провести оповідь повз ідеологічні лещата» (Я. Дубинянська), тобто уникають тенденційності та домінування ідеологічних концептів. Для твору було обрано форму щоденника, що заявлена вже у назві твору. Ця форма у світовій літературі зарекомендувала себе

як твори з особливою сповідальністю та документальною основою, що підвищує рівень довіри читача до авторської версії подій.

Твір «Щоденник моєї секретарки» відповідає жанру соціологічного роману – формі, що розкриває життя соціуму, в якому представлена широка панорама українського суспільства: бізнес, політика, шоу-бізнес. Механізми й стратегії цих сфер суспільної діяльності розкриваються крізь призму життя головного героя-оповідача. Факти, які пропонують автори, є реальними, мають документальну основу і є часто автобіографічними.

Мемуарні твори набувають нових рис в сучасних умовах: філософський струмінь, особистий досвід пошуку істини. Щоденник – заглиблений у внутрішній світ людини, особисте сприйняття увиразнює національну історію, ті факти що постають крізь призму життя конкретної людини, він є поліжанровим текстом. Проаналізувавши наукову літературу ми дійшли висновку, що «Щоденник моєї секретарки» презентований як класичний щоденник (імітований авторський дискурс), проте насправді він має чіткі ознаки літературно-художнього щоденника з елементами соціально-історичного.

Список літератури:

1. Капранов В. В., Капранов Д. В. Щоденник моєї секретарки. Київ : Гамазин, 2011. 400 с.
2. Галич О. А. Щоденник як мемуарний жанр : проблеми класифікації. *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. Луганськ : Альма-матер, 2011. №3 (214). Ч. 1. С. 105–110.
3. Грицак Я. Й. Що залишилися після Помаранчевої революції? *Українська правда*. 18 жовтня 2010 р. URL : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/10/18/559/>.
4. Квіт С. М. Основи герменевтики. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2003. 192 с.
5. Літературознавча енциклопедія : у 2-х томах. Київ : Академія, 2007. Т. 2. 624 с.
6. Матвєєва О. О. Жанрова специфіка літературного щоденника. *Літературознавчі обрії*. 2010. Вип. 17. С. 41–47.
7. Мусієнко Н. Б. Мистецтво майдану. Дослідження з соціокультурної антропології. *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія*. 2014. Вип. 10. С.155–192.
8. Чужа О. О. Дещо про український політичний бомонд. *Закарпаття онлайн. Блоги*. 26 жовтня 2012 р. URL: <http://zakarpattya.net.ua/Blogs/102530-Deshcho-pro-ukrainskyi-politychnyi-bomond>.

Kostetska L. O. FORMATION OF THE IMAGE OF THE ORANGE MAIDAN IN THE “MY SECRETARY’S DIARY” OF THE KAPRAN BROTHERS

In the article, was analized the writer realization of the theme of the Orange Revolution in the Kapranov Brothers’ “My Secretary’s Diary”, and analyzed the genre form of the diary as a creative space for creating an atmosphere of trust and interaction with the reader. The novel is presented as a classic diary, but in fact it has clear features of a literary and artistic diary with socio-historical elements. Contemporary novel is not conceived without a real fact that is aesthetically conceived. The diary is characterized by documentation and memoir. Memoirism loses its conservatism and traditional ideology. It uses the resource of trust in the personal recognition of the author, attracting new topics. Memoirs lose the purity of the genre, changing into biographies, essays, research novels, biographical intellectual novels, and more. These works are also saturated with the philosophical flow of personal experience of the search for truth, freedom and truth. Diary is a polygenre text in contemporary literary space. It allows to artificially comprehend topical issues with the use of elements of confession and autobiography, create an atmosphere of interaction with

the reader and seek the confidence of the reader. In modern literary discourse the diary has the following features:

- 1) timeline and gradual unfolding of the event;*
- 2) reveals the psychological, social and other factors that accompany certain events;*
- 3) creates an atmosphere of trust, confession of the main character, the narrator, is intimate;*
- 4) observation and implementation of the study by the author.*

The 2004–2005 Maidan becomes a symbol of Freedom-Renaissance, which Ukrainian writers have spoken about in their works. The Maidan is becoming one of the manifestations of the vitality of freedom in Ukraine, the ability to perceive oneself and the world in motion. It is the beginning of a true creation of civil society in Ukraine, when Ukrainians felt themselves subject to politics and history. Without realizing the mistakes of 2004, Ukraine would not have passed this historical lesson. Meidan became a revolution of values. The work reveals the author's attitude to the social changes of 2004–2005, which became only one of Ukraine's steps towards Independence. Literary discourse allows to make a figurative reception of actual events and to present to the reader an author's version of understanding of reality.

Key words: *diary, concept "Maidan", genre, memoirs, documentary.*